

dair çok sayıda makale yazmış, araştırma ve çalışmalarını daha ziyade Kuzey Afrika, özellikle de Tunus tarihi ve medeniyeti üzerine yoğunlaştırmıştır. Tunus halkının sosyal meseleleriyle ilgilenmiş, ülkesinin Fransız etkisinden kurtulması ve modern kurumların oluşması için büyük çaba göstermiştir. Başta Fransa olmak üzere çeşitli ülkelere seyahatler yapmış, bu seyahatleri ve resmî ziyaretleriyle ilgili yedi seyahatnâme kaleme almıştır.

Eserleri. 1. Tuḥfetü'l-incâd fi'l-mukâbele beyne târiḥayi'l-hicre ve'l-milâd (Tunus 1896). Hicrî ve milâdî takvimlerin mukayesesi yanında 1976 yılına kadar tarihleri çevirme kılavuzu hazırlamıştır. **2. Muḥâveretü's-Şeyḥ 'Ömer ve'l-Hâc Fütûḥ** (Tunus 1898). Müellifin ilk eseri olup bu iki şahsın ramazan âdâbı hakkındaki konuşmalarını içerir. **3. Baḥş târiḥî yete'allaku bi'l-kaḏâ'i's-şer'î ve ḥıttatü şeyḥi'l-islâm fi Tûnis** (Tunus 1326/1908). 1908'de Paris'te düzenlenen Kuzey Afrika Kongresi'nde sunulan Fransızca tebliğin müellif tarafından genişletilmiş Arapça tercümesidir. **4. er-Rûznâme et-Tûnisîyye min sene 1319 ilâ 1335. 1902-1918** yıllarını kapsayan rûznâmenin her cildinde o yıl içinde meydana gelen astronomiyle ilgili olaylar ve idarî, tarihî hadiseler anlatılmaktadır, rûznâme Tunus tarihi için önemli bir kaynaktır. **5. Târiḥu me'âlimi't-tevhîd fi'l-ḳadîm ve fi'l-ḳedîd** (Tunus 1358/1939; nşr. Hammâdî es-Sâhilî – Cîlânî b. Yahyâ, Tunus 1985). Eserde müellifin idarî ve siyasî görevleri sırasında yaşanan gelişmelerle ilgili müşahedelerinin yanı sıra Tunus şehrindeki cami, mescid ve medreseler tanıtılır. Fransa sömürge dönemi için önemli bir kaynaktır. **6. Şafahât min târiḥi Tûnis** (nşr. Hammâdî es-Sâhilî – Cîlânî b. Yahyâ, Beyrut 1986). Bu eserde İbnü'l-Hoca'nın 1936-1942 yıllarında dergilerde yayımlanan otuz yedi makalesi bir araya getirilmiştir. Beş bölüme ayrılan eserin birinci bölümünde İslâm ve özellikle Tunus tarihi, ikinci bölümde şer'î yargı ve şeyhülislâmın görevleri, üçüncü bölümde Tunus'ta yaygın olan âdet ve gelenekler, dördüncü bölümde Câmiu'z-Zeytûne ve el-Medresetü's-Sâdıkiyye gibi tarihî eserler, beşinci bölümde Tunus'ta yetişen meşhur şahsiyetlerin biyografilerine dair makaleler yer alır.

İbnü'l-Hoca'nın yedi seyahatnâmesinden dördü yayımlanmıştır: *Sülûkü'l-ibrîz fi mesâliki Pâris* (Fransa ziyaretiyle ilgili notlarıdır, Tunus 1900), *Tevâdüdü'l-kirâm* (1904'te Mevlây Muhammed Hâdî

Bey ile birlikte katıldığı Paris seyahati hâtıralarıdır, Tunus 1904), *er-Riḥletü'l-Falîères* (Fransa Cumhurbaşkanı Clément Armand Fallières'in Tunus ziyaretine dairdir, Tunus 1912), *er-Riḥletü'n-Nâşiriyye bi'd-diyâri'l-Fransiyye* (eserde Muhammed Nâsir Bey'in refakatinde katıldığı Paris ziyareti anlatılır, Tunus 1913). Müellifin henüz yayımlanmamış eserleri şunlardır: *el-Fetâvâ eş-şer'îyye fi'l-müsteciddât ve'l-ḥavâdişi'l-'aşriyye*, *Ceyşü'd-daḥîl fi'l-lisâni't-Tûnisîyyi'l-aşil*, *Tekmile-tü 'ıḳdi'd-dür ve'l-mercân fi selâfîni Âli 'Oşmân ve şerḥuhâ*, *Târiḥu'l-bâyât ve'd-dâyât fi'd-devleteyni'l-Murâdiyye ve'l-Hüseyniyye*, *Vefeyâtü a'yâni't-Tûnisîyyin fi'l-'aşri'l-Hüseynî*, *er-Riḥletü'l-müşiriyyeti's-şâdıkiyye li'l-'âşmeti'l-Cezâ'iriyye*, *er-Riḥletü'l-Ḥabîbiyye*, *er-Riḥletü'l-Mağribiyye*. İbnü'l-Hoca'nın hilâfet, Fransızca'ya geçen Arapça kelimeler ve müslüman kadınıyla ilgili Fransızca yazdığı kitapları da vardır (İbnü'l-Hoca, *Târiḥu me'âlimi't-tevhîd*, neşredenin girişi, s. 20-21).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Hoca, *Târiḥu me'âlimi't-tevhîd fi'l-ḳadîm ve fi'l-ḳedîd* (nşr. Hammâdî es-Sâhilî – Cîlânî b. Yahyâ), Tunus 1985, neşredenlerin girişi, s. 15-22; Ahmed Tarabîn, *et-Târiḥ ve'l-mü'errihûne'l-'Arab fi'l-'aşri'l-ḥadîs*, [baskı yeri ve tarihi yok], s. 225; M. Fâzıl b. Âşûr, *Terâcimü'l-a'lâm*, Tunus 1970, s. 219-316; a.mlf., "Ḥayâtü'l-üstâz Muḥammed İbnü'l-Hoca", *el-Mecelletü'z-Zeytûniyye*, V/5, Tunus 1362/1943, s. 27-31; V/7 (1362/1943), s. 23-26; Mahfûz, *Terâcimü'l-mu'elîfin*, II, 1259-261; Muhammed Bûzîne, *Meşâhürü't-Tûnisîyyin*, Tunus 1992, s. 493-494; İsmâil b. Hafsiyye, "Min Emîri'l-ümerâ' Muḥammed İbnü'l-Hoca", *el-Mecelletü'z-Zeytûniyye*, V/7 (1362/1943), s. 27; Münîr Rûveys, "İbnü'l-Hoca, Muhammed b. Muhammed el-Beşîr", *Mv.AU*, VIII, 564-568.

MUSTAFA SABRİ KÜÇÜKAŞCI

İBNÜ'L-KARADÂĞÎ

(ابن القرداغي)

Ömer b. Muhammed Emîn b. Ma'rûf
b. Ömer el-Merdûhî el-Karadâğî
(1885-1936)

Iraklı âlim.

Kuzey Irak'ta Süleymaniye şehrinde doğdu. Bölgede âlimleriyle meşhur Merdûhî ailesine mensuptur. Karadâğî nisbeti bunu ilk kullanan babasından gelir. İlk eğitimini babasından ve amcası Abdurrahman'dan aldı. Daha sonra Karadâğ'a giderek bir süre akrabası Necîb Karadâğî'nin derslerine devam etti. Süleymaniye'ye dönünce Molla Hüseyin Peksendî'nin yanında öğrenimini tamamladı.

Matematikçi Abdullah İrfan Efendi'den cebir, geometri, hesap ve astronomi okudu. Tekrar gittiği Karadağ'da Necîb Karadâğî'den icâzet aldı (1911). Daha genç yaşta iken Süleymaniye'de babasının mescidinde ağabeyi Ma'rûf ile birlikte ders vermeye ve medreselerde okutulan eserlere hâşiyeler yazmaya başladı, bölgede adını duyurdu. I. Dünya Savaşı'nın yol açtığı kıtlık ve kargaşa ortamında eğitim faaliyetleri bir süre aksadı. Harap duruma gelen Süleymaniye'deki Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî Camii savaştan sonra yenilenip etrafına hücreler inşa edildi; İbnü'l-Karadâğî buraya imam ve müderris olarak tayin edildi (1920). Vefatına kadar bu görevini sürdürdü. Aralarında Hüseyin Tâirbûğî, Resûl Telânî, Seyyid Abdülkerîm el-Âlânî, Abdürrahîm b. Mirza Serhî, Abdülkerîm Müderris, Abdullah b. Abdürrahîm Darestânî, Muhammed el-Hâl'in de bulunduğu birçok talebe yetiştirdi. İbnü'l-Karadâğî 13 Mayıs 1936 tarihinde Süleymaniye'de vefat etti.

Eserleri. 1. Ta'likât 'alâ Kitâbi'l-Burhân. Gelenbevi'nin mantığa dair eseri üzerine yazılmıştır (Kahire 1347/1928, metinle birlikte). **2. el-Bedrü'l-'ulât fi keşfi ḡavâmiẓi'l-maḳûlât**. Molla Ali Kızılçı'nın mantık ve hikmetiyle ilgili eserinin şerhidir (Kahire 1353/1934). **3. Ta'likât 'alâ Risâleti'l-âdâb**. Müellif bu eserinde Gelenbevi'nin risâlesini şerhetmiştir (Kahire 1353). **4. el-Menhelü'n-naḳḏâḥ fi ḥitlâfi'l-eşyâḥ**. Müellif bu eserinde Nevevi'nin *Minḥâcü't-ḫâlibîn* adlı eserinin İbn Hacer el-Heytemî, Hatîb eş-Şirbînî, Şehâbeddin er-Remlî, Şemseddin er-Remlî, Zekerîyyâ el-Ensârî ve diğer şârihleriyle İbn Kâsım el-Abbâdî ve Şebrâmelîsî gibi hâşiyeli müellifleri olan müteahhirin Şâfiî ulemâsı arasındaki yaygın görüş ayrılıklarını derlemiştir (Beyrut 1428/2007, Ali Muhyiddin Karadâğî'nin ta'likiyle). Eser, Bağdat Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi'nde Adnan Abdülkâdir Kâmil el-Hevremânî (ibadetler), Gafûr Muhammed (büyü'dan nikâha kadar) ve Ömer Ahmed Nizâmî (nikâhtan eserin sonuna kadar) tarafından yüksek lisans tezi olarak neşre hazırlanmıştır (2007). **5. Câmi'u'l-mesâ'il (Câmi'u'l-fetâvâ)**. Eserde, müellifin kendisine sorulan sorulara verdiği cevaplar fıkıh bablarına göre düzenlenmiş olup talebesi Abdülkerîm Müderris tarafından *Cevâhirü'l-fetâvâ* adlı eseri içinde basılmıştır (I-III, Bağdat 1969-1971). **6. el-Fetḥu'l-vâmîz 'ale'l-Minaḥi'l-fâ'iz**. Ferâize dair kendi eserinin şerhidir (Kahire 1353; Bağdat 1398/1978, metinle ve

müellifin talebesi Muhammed el-Hâl'in hocasına ve eserlerine dair mukaddimesiyle). Ârâm b. Şeyh Celâl eseri, Malezya İnsan Bilimleri Yüksek Akademisi'nde yüksek lisans tezi olarak neşre hazırlanmıştır (2007). **7. ed-Dürretü'l-münciye fî şerhi Ferâ'izi'l-Kızılciyye.** Molla Ali Kızılci'nin eseriyle ilgili olup Osman Ali et-Turayzî tarafından Bağdat Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi'nde yüksek lisans tezi olarak neşre hazırlanmıştır (2006). **8. Ta'likât 'alâ Şerhi'l-Üşnüvî 'ale'l-İzzî fi't-taşrif.** Ali b. Hâmid el-Üşnüvî'nin eseri üzerine yazılmıştır (Kahire 1345). **9. Vesiletü'n-necât fi's-şalât ve's-selâm 'alâ Muḥammed seyidi'l-kâ'inât** (Süleymaniye 1977, 1979).

Karadâğî'nin yazma halindeki diğer bazı eserleri de şunlardır: *Havâşî ve ta'likât 'alâ Takrîbi'l-merâm şerhu Tehzîbi'l-keâm* (babasının hocası Abdülkâdir b. Muhammed Saîd el-Muhâcîr'in Teftâzânî'nin eserine yazdığı şerhin hâşiyesidir); *Ta'likât 'alâ Hâşiyeti Hayâlî 'alâ Şerhi'l-'Akâ'id*; *Ta'likât 'alâ Hâşiyeti Celâlidîn ed-Devvânî 'alâ Kitâbi't-Tehzîb fi'l-manḥik ve'l-hikme*; *Ta'likât 'alâ Hâşiyeti 'Abdillâh el-Yezdî 'alâ Tehzîbi'l-manḥik*; *Ta'likât 'alâ Şerhi'l-Gelenbevî 'ale'r-Risâleti'l-Esiriyye fi'l-manḥik*; *Ta'likât ve havâşî 'alâ Tetimmeti't-Tehzîb* (Mîr Ebü'l-Feth'in eseri üzerine yazılmıştır); *Hâşîye 'ale'l-İsâgûcî*; *Hâşîye 'ale'r-Risâleti'l-lüzümüyye* (Molla Şemseddin'in eseri üzerine kaleme alınmıştır); *Havâşî ve ta'likât 'alâ Tuḥfeti'l-muḥtâc* (İbn Hacer el-Heytemî'nin eseri üzerine yazılmıştır); *Hâşîye 'alâ Şerhi'l-Celâl el-Maḥallî 'alâ Cem'i'l-cevâmî*; *Havâşî ve ta'likât 'ale'l-Fetâva'l-kübre'l-fıkhîyye* (İbn Hacer el-Heytemî'nin eseri üzerine kaleme alınmıştır); *'Alâ'ıku'l-ferâ'iz fi 'ilmi'l-ferâ'iz*; *Havâşî ve ta'likât 'alâ Nazmi'l-Ferîde* (Süyûtî'nin nahve dair eseri üzerine yazılmıştır); *Cilâ'ü'l-kulûb fi'l-'amel bi-rub'i'l-muḥanḥarât ve'l-cüyûb*; *Havâşî 'alâ Hulâsati'l-hisâb li'l-'Âmilî*; *Hâşîye 'alâ Teşrihi'l-eflâk fi'l-hey'e* (Bahâeddin el-Âmilî'nin eseri üzerine kaleme alınmıştır); *Havâşî ve ta'likât 'alâ Şerhi'l-İşârât* (Âmilî'nin usturlapla ilgili eseri üzerine yazılmıştır); *Havâşî ve ta'likât 'alâ Tuḥfeti'r-re'is fî şerhi Eşkâli't-te'sis* (Muhammed b. Eşref es-Semerkindî'nin eseri üzerine kaleme alınmıştır); *Menihati'l-i'râb fî şerhi'l-Uşurlâb* (yazma haldeki eserleri ve buldukları kütüphaneler için bk. Mahmûd Ahmed Muhammed, II,

244, 342, 348; *el-Fihrisü's-şâmil*, III, 463; Adnân Abdülkâdir Kâmil el-Hevrâmânî, sy. 29 [2012], s. 264-271). Eyyûb Ali Abdullah ez-Zelmî, Malezya İnsan Bilimleri Yüksek Akademisi'nde *eş-Şeyḥ 'Ömer el-Qaradâğî ve cühûdühü'l-fıkhîyye* adıyla bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır (2007).

BİBLİYOGRAFYA :

K. Awâd, *Mu'cemü'l-mü'ellifine'l-'Irâkıyyîn*, Bağdat 1969, II, 444; Abdülkerîm Müderis, *'Ulemâ'unâ fi ḥidmeti'l-'ilm ve'd-dîn* (nşr. M. Ali el-Karadâğî), Bağdat 1403/1983, s. 415-417, 542-544; a.mlf., *Dânişmendân-ı Kürd der Ḥidmet-i 'İlm u Dîn* (trc. Ahmed Havârî Neseb), Tahran 1369 hş., s. 309-312, 407-408; Mahmûd Ahmed Muhammed, *Fihrisü maḥtûâtı Mektebeti'l-Evkâfi'l-merkeziyye fi's-Süleymaniyye*, Bağdat 1404/1983, II, 244-245, 342, 348; Zirîkî, *el-A'lâm* (Fethullah), V, 65; Ömer Rızâ Kehhâle, *el-Müstedrek*, Beyrut 1406/1985, s. 527; a.mlf., *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, Beyrut 1414/1993, II, 569; Bâbâ Merdûh Rûhânî, *Târîḫü Meşâhîri Kürd* (nşr. M. Mâcid Merdûh Rûhânî), Tahran 1382 hş., II, 230-231; *el-Fihrisü's-şâmil: el-Fıkh ve uşûlüh* (nşr. el-Mecmau'l-melekî), Amman 1421/2000, III, 463; Sabâh Nûri el-Merzûk, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn ve'l-küttâbi'l-'Irâkıyyîn: 1970-2000*, Bağdad 2002, V, 486; M. Hayr Ramazan Yûsuf, *Mu'cemü'l-mü'ellifine'l-mu'âşûrin: Ve'fejât 1315-1424 (1897-2003)*, Riyad 1425/2004, I, 475; M. Ali Suveyrekî, *Mu'cemü'l-'Âlami'l-Kürd*, Süleymaniye 2006, s. 514; Adnân Abdülkâdir Kâmil el-Hevrâmânî, "Nübze 'an ḥayâti'l-'Allâme İbnî'l-Qaradâğî ve vaşfun li-maḥtûâtı mektebetih", *Mecelletü Külliyyeti'l-'ulûmi'l-İslâmiyye*, sy. 29, Bağdat 2012, s. 246-275.

AHMET ÖZEL

İBNÜ'L-MELÂHİMÎ

(ابن الملاحي)

Rüknüddin Mahmûd b. Muhammed el-Melâhimî el-Hârizmî (ö. 536/1141)

Mu'tezile kelâmcısı
ve fıkûh âlimi.

Hayatı hakkında derli toplu tek bilgi, Zemaḥşerî'nin genç bir çağdaşı olan Abdüsselâm b. Muhammed el-Enderesbânî'nin Zemaḥşerî hakkında yazdığı biyografının bilinen tek yazma nüshasının hâmişine düşülen kısa nottan ibarettir. Adı, eserlerinin yazma nüshalarında genellikle Rükneddin Mahmûd b. Muhammed el-Melâhimî el-Hârizmî olarak verilir. Ancak Enderesbânî'nin eserinin hâmişinde ismi Rükneddin Mahmûd b. Ubeydullah el-Melâhimî şeklinde geçerken bir eserinin yazma nüshasına düşülen kayıta Mahmûd b. Abdullah el-Hârizmî diye kaydedilir. Muhtemelen Muhammed ve Abdullah (Ubeydullah) isimlerinden biri babasına, diğeri dedesine aittir. Ayrıca kelâm ilmindeki

yetkinliği sebebiyle kaynaklarda zaman zaman isminin sonuna "Usûlî" lakabı eklenir.

Hârizm bölgesinde yetişen İbnü'l-Melâhimî, Mu'tezile âlimi Zemaḥşerî ile aralarında hoca-talebe ilişkisi bulunduğundan, Zemaḥşerî'nin de hayatının büyük bir bölümünü geçirdiği Hârizm bölgesinin en büyük şehri Cürcânîye'de (Ürgenç) yaşamış olmalıdır. Tahsiline ve tedris hayatına dair bilgi yok denecek kadar azdır. İbnü'l-Murtazâ onun Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin öğrencisi olduğunu söylerse de aralarındaki bir asırlık zaman dilimi hoca-talebe ilişkisini imkânsız kılmaktadır.

İbnü'l-Melâhimî'nin bilinen tek hocası kendisinden tefsir okuduğu Zemaḥşerî'dir. Kelâm ilmini ve özellikle Hüseynî öğretiyi, muhtemelen Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin düşüncesini Hârizm bölgesine taşıyan Ebü Mudar Mahmûd b. Cerîr ed-Dabbî el-İsfahânî'den (ö. 507/1114) almıştır. Aynı şekilde Meşşâi felsefesine karşı reddiye yazdığından felsefî yöntemi de bu alanda birikime sahip bulunduğu kaydedilen Dabbî vasıtasıyla tanımış olmalıdır. İbnü'l-Melâhimî'nin öğrencileri hakkında da yeterli bilgi yoktur. Onun görüşlerini iyi bilen ve eserlerinde sıkça kendisine atıfta bulunan Fahreddin er-Râzî'nin, yaklaşık 560-570 (1164-1174) yılları arasındaki Hârizm ziyareti sırasında ilmî tartışmalarda bulunduğu Mu'tezilîler'in bir kısmı onun öğrencileri kabul edilse de bunların hiçbirinin adı bilinmemektedir. Sadece Zemaḥşerî'ye kelâm okuttuğu belirtilmektedir. Bunun yanında İbn Funduk adıyla bilinen tarihçi Ali b. Zeyd el-Beyhakî de İbnü'l-Melâhimî'den kelâm okuduğunu kaydeder (*Me'âricü Nehci'l-belâğa*, s. 36). Bazı modern çalışmalarda Şâfiî olabileceği yolunda kanaatler belirtilmişse de İbnü'l-Melâhimî'nin Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin *el-Mu'temed fi uşûli'l-fıkh* adlı eserini ihtisar etmesi, ayrıca *Kitâbü'l-Fâ'ik*'inde geçen "ashabımızdan Iraklı fakihler" ifadesiyle fıkûh literatüründe Hanefîler için kullanılan "Iraklılar"ı (İrâkıyyûn) sahiplenmesi onun Hanefî olduğunu göstermektedir. İbnü'l-Melâhimî 17 Rebülevvel 536 (20 Ekim 1141) tarihinde vefat etti.

İbnü'l-Melâhimî, son dönem Mu'tezile'si için âdeta bir kale konumunda bulunan Hârizm bölgesinde VI. (XII.) yüzyılda yaşamıştır. Esas itibarıyla kelâmcı olarak tanındığı için Enderesbânî tarafından kendi döneminde kelâm ilminin yegâne şahsiyeti diye tanımlanmıştır. Hârizm'de yetişen Mu'tezile âlimlerinin çoğu genelde dil ve fıkûh alanında öne çıkmış âlimler